

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ברכות -

פרק תשיעי

ברכות הראיה

סוגיה י: ברכות על תופעות טבע (2): "כוחו וגבורתו
מלא עולם", "עושה מעשה בראשית" ו"זוכר הברית"

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

סוגיה י: ברכות על תופעות טבע (2): "כוחו וגבורתו מלא עולם", "עושה מעשה בראשית" ו"זוכר הברית"

*

רקע

חכמים תיקנו לברך על ההתפעלות שאדם מתפעל מעוצמת הטבע ומהדרו.

מקורות

- א. גמ' נח:-נט. "על הזיקין... ושק אשים כסותם"
גמ' נט: "ואמר רמי בר אבא א"ר יצחק הרואה פרת... משום דדיירו בבית אפל"
- ב. תוס' ד"ה רבא
רי"ף מג: באלפס, "על הזיקים ועל הזועות... מברך על כל פעם ופעם"
תלמידי רבינו יונה ד"ה אם
רא"ש סי' יג
רמב"ם הל' ברכות פ"י הל' יד-טז, והשגת הראב"ד
ג. תוס' נד. ד"ה על, נט. ד"ה על
אבודרהם הלכות ברכות, השער השמיני ד"ה מאי, "על ההרים... מברך ברכה זו"
- ד. תוס' נט. ד"ה הלכך נימרינהו לתרוייהו [הראשון]
ה. שו"ע סי' רכז, ומשנה ברורה
סי' רכט סע' א, ומשנה ברורה

ספר אבודרהם הלכות ברכות, השער השמיני ד"ה מאי
על ההרים ועל הגבעות ועל הימים ועל הנהרות ועל המדברות מברך: בא"י אמ"ה עושה מעשה
בראשית, כיון שיסדן מאז ושכחו של מקום הוא כשמכירין היום דבר שאנו יודעין שהמקום בראו
בששת ימי בראשית ועדיין הוא קיים, קל וחומר לעושהו שהוא קיים. וכתב ה"ר שמשון, דדוקא
בהרים ובגבעות המשונים וניכרת גבורת הבורא בהן, וכך נהרות המשונים כגון פרת וחדקל מברך
ברכה זו.

הסבר הסוגיה

על הזיקין ועל הזועות ועל הרעמים ועל הרוחות ועל הברקים אומר: ברוך שכחו
וגבורתו מלא עולם. על ההרים והגבעות ועל הימים ועל הנהרות... אומר: ברוך
עושה מעשה בראשית. [משנה נד.]
רבא אמר: התם [בזיקין וזועות] - מברך תרתי: ברוך שכחו מלא עולם ועושה מעשה
בראשית, הכא [בהרים וגבעות] - עושה מעשה בראשית איכא, שכחו מלא עולם ליכא.
[גמ' נט.]

נחלקו הראשונים בהסבר דברי רבא:

הראב"ד [הל' ברכות פ"י הי"ד] מסביר שעל הרים וגבעות מברכים רק ברכת "עושה מעשה בראשית", ועל זיקין וזוועות מברכים שתי ברכות, גם "עושה מעשה בראשית" וגם "שכחו וגבורתו מלא עולם". לדעתו השבח בדברים הללו כפול, גם כחלק ממעשה בראשית וגם כגילוי כוחו של הקב"ה, ולכן מברכים שתי ברכות שונות, ברכה לכל שבת.

הרי"ף [מג:], הרמב"ם [הל' ברכות פ"י הי"ד], תוס' [ד"ה רבא] ורוב הראשונים חולקים, ולדעתם מברכים על זיקין וזוועות ברכה אחת בלבד, או "עושה מעשה בראשית" או "שכחו וגבורתו מלא עולם". לדעתם, על תופעה אחת מברכים ברכה אחת בלבד.

הרי"ף [מג:]: מצטט את הירושלמי [ה"ב (סד)], שברכה זו אינה תלויה בשלושים יום, אלא מברכים על כל סערה וסערה. אם התפזרו העננים וחזרו שוב - חוזרים ומברכים. מפרש הראב"ד [בהשגותיו על בעל המאור (שם)]: "יש הפרש בין הרואה דבר אחד וחוזר ורואהו, לחוזר ואינו רואה אותו דבר עצמו". הרואה הרים וגבעות וחוזר ורואה בתוך שלושים יום את אותם ההרים ואת אותן הגבעות, אינו חוזר ומברך, אבל כאן שהוא רואה ברק אחר ושומע רעם אחר - חוזר ומברך.

הגמ' אומרת שהרואה פרת אגשרא דבבל מברך "עושה מעשה בראשית", אך "האידינא דשנייה פרסאי, מבי שבור ולעיל" [=כיוון ששינו את אפיק הנהר, אין מברכים על קטע זה של הנהר]. מדייק מכאן הבית יוסף [סי' רכח סע' ב ד"ה גרסינן] הלכה שלא מובאת בראשונים, שמברכים "עושה מעשה בראשית" רק על נהר הקיים במקומו הנוכחי מששת ימי בראשית.

תוס' [נד. ד"ה על] מצמצמים יותר את הברכה על נהרות, ולדעתם מברכים רק על ארבעת הנהרות הכתובים בתורה.

האבודרהם מבאר שחיוב ברכה על הרים, גבעות ונהרות הוא רק כשהם "משונים וניכרת גבורת הבורא בהן". חיוב הברכה הוא על ההתפעלות שאדם מתפעל מיופיו של הטבע ומעוצמתו, ולכן מברכים רק בראייה הגורמת לאדם להתפעל.

הגמ' [נט]. אומרת שהרואה קשת מברך, ושני נוסחים תיקנו חכמים לברכה זו: "זוכר הברית" ו"נאמן בבריתו וקיים במאמרו". מסקנת הגמ' היא שמשלבים את שני הנוסחים הללו ומברכים: "זוכר הברית ונאמן בבריתו וקיים במאמרו" [עיין תוס' ד"ה הלכך].

סיכום

חכמים תיקנו לברך על התפעלות שאדם מתפעל מעוצמת הטבע והדרו. על טבע דומם מברכים "עושה מעשה בראשית". על טבע אקטיבי, כדוגמת רוחות, ברקים ורעמים, מברכים לדעת הרי"ף והרמב"ם או "עושה מעשה בראשית" או "שכחו וגבורתו מלא עולם", ולדעת הראב"ד מברכים את שתיהן.

על הטבע הדומם מברכים כל שלושים יום, ועל הטבע האקטיבי המתחדש בכל שעה מברכים אפילו תוך שלושים יום.

הלכה

השו"ע [סי' רכז סע' א] פוסק שמברך על ברכים ורעמים או ברכת "עושה מעשה בראשית" או ברכת "שכחו וגבורתו מלא עולם". הט"ז [מובא במשנ"ב סק"ה, ע"ש] כותב שנהגו העולם לברך על הרעם "שכחו וגבורתו מלא עולם", ועל הברקים "עושה מעשה בראשית".

השו"ע [סע' ב] פוסק שכל עוד לא נתפזרו העבים נפטר בכרכה אחת, ואם נתפזרו העבים חוזר ומברך. כותב המשנה ברורה [סק"ח] שמשמע מהירושלמי שביום אחר חוזר ומברך אפילו לא נתפזרו העבים.

השו"ע [סע' ג] פוסק על פי הירושלמי: "היה יושב בבית הכסא ושמע קול רעם או ראה ברק, אם יכול לצאת ולברך תוך כדי דבור - יצא, ואם לאו - לא יצא". את דברי השו"ע ניתן לפרש בשתי דרכים: א. אם יכול לצאת ולברך תוך כדי דבור יצא מבית הכסא ויברך, כיוון שאי אפשר לברך אחר כך. ב. אם יכול לצאת ולברך תוך כדי דבור יצא מבית הכסא ויברך, כיוון שעדיף לברך תוך כדי דבור. הט"ז [סק"ב] מפרש כדרך השנייה, ולדעתו ניתן לברך אפילו אחר כדי דיבור, הרבה אחרונים חולקים ומפרשים כדרך הראשונה, וכך פוסק המשנה ברורה [סק"ב].¹

השו"ע [סי' רכח סע' ג] פוסק כאבודרהם שמברכים "עושה מעשה בראשית" רק על הרים וגבעות המשוניים שניכרת גבורת הבורא בהם. הוא [סע' ב] פוסק כתוס' שמברכים רק על ארבעת הנהרות הכתובים בתורה, ורק כשלא נשתנה מהלכם על ידי בני אדם. המשנה ברורה [סק"ד] מפרש שלא דוקא ארבעת הנהרות הללו אלא מברכים על כל הנהרות הגדולים כמו הנהרות הללו.

המשנה ברורה [סק"ה, ושער הציון אות ח] מביא את האליה רבה המצדד שאין מברכים כשיש ספק אם השתנה אפיק הנחל, ואת הפרי מגדים המצדד לומר שבסתמא לא השתנה. המשנה ברורה נשאר בצריך עיון למעשה.

השו"ע [סי' רכט סע' א] פוסק, כמפורש בגמ', שהרואה קשת מברך "זוכר הברית ונאמן בבריתו וקיים במאמרו". המשנה ברורה [סק"ב] פוסק שברכה זו דומה לברכת רעמים וברקים ומברכים אותה אפילו בתוך שלושים יום לראייה הקודמת.

¹ פסק האחרונים מבוסס על הרמב"ן [פסחים ז: ד"ה והא דאמר שמואל] וחר"ן [פסחים ד. ד"ה ומיהו בירושלמי]. הרא"ש [סי' ג] מצטט את הירושלמי, אולם מדבריו לגבי ברכות השחר [סוף סי' כג] משמע שהוא מפרש כט"ז, שעדיף לומר תוך כדי דיבור, אבל ניתן לומר גם אחר כך. הרמב"ם אינו מזכיר את הירושלמי, ונראה שלדעתו אין הלכה כירושלמי.